

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ**

**Кафедра кримінального процесу, криміналістики та експертології
факультету № 6**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**навчальної дисципліни «Напрями розвитку науки судової
експертології» освітньої програми третього (доктора філософії)
освітньо-наукового рівня вищої освіти**

**081 Право
(правозастосування)**

За темою 6

Напрями розвитку правових основ судових експертиз

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.10.2023 № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 18.10.2023 № 9

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 29.10.2023 № 9

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального процесу,
криміналістики та експертології факультету № 6 ХНУВС (протокол № 9
від 16.10.2023 року)

Розробники:

Завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та
експертології факультету № 6 Харківського національного університету
внутрішніх справ д.ю.н., професор Щербаковський М. Г.

Рецензенти:

Професор кафедри криміналістики, судової експертології та
домедичної підготовки факультету № 1 Харківського національного
університету внутрішніх справ, д.ю.н., професор Степанюк Р. Л.

Вчений секретар секретаріату вченої ради Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка к. ю. н., професор
Коваленко В.В.

План

1. Постанова (ухвала) про призначення судової експертизи
2. Висновок судового експерта.
3. Повідомлення про неможливість дачі висновку

Література.

1. Експертизи у судочинстві України: посібник / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
2. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. К., 2007.
3. Макаренко Е. І. Негодченко О. В. , Тertiшник Н. Н. Експертизи на досудовому слідстві: посібник. Днепропетровськ., 2001.
4. Щербаковский М. Г. Судова експертологія : посібник. Харків, 2009.
5. Щербаковський М.Г. Призначення та проведення судових експертиз: посібник. Харків, 2011.
6. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
7. Судові експертизи в процесуальному праві України: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.

1. Постанова (ухвала) про призначення судової експертизи

Юридичною підставою проведення судово-експертного дослідження є постанова про призначення експертизи, яка на досудовому слідстві виноситься слідчим.

Постанова про призначення експертизи повинна відповідати певним вимогам і має власну структуру (ст. 196 КПК України). Постанова про призначення експертизи задає спрямованість експертному дослідженню, тому зрозуміла важливість грамотного складання цього документа слідчим. Структура постанови про призначення експертизи включає три частини: вступну, описову і резолютивну.

Вступна частина постанови включає наступні дані:

- дату винесення постанови;
- місце винесення постанови (найменування населеного пункту);
- посаду, звання, прізвище й ініціали особи, яка винесла постанову, найменування органу розслідування;
- номер кримінальної справи.

Описова частина постанови містить обґрунтування необхідності залучення спеціальних знань.

Постанова повинна бути мотивованою. Це означає, що в ній зазначаються основні обставини кримінальної справи. У цій

частині постанови коротко викладається фабула злочину і обставини, що викликали необхідність використання спеціальних знань; для встановлення якої юридично значимої обставини можуть бути придатні її результати; яка спеціальна мета дослідження.

Слідчим вказуються дані про особливості виявлення, вилучення, зберігання об'єкта експертного дослідження або інші обставини, які могли вплинути на формування його властивостей. У постанові вказується місце виявлення об'єктів, умови їх виготовлення або знаходження в момент виявлення, спосіб вилучення, прийоми відбору і кількість зразків при направленні на експертизу тільки частини речових доказів і т. ін.; умови відбору зразків для порівняльного дослідження та інші відомості. Якщо в постанові ці обставини не описуються, то експертові варто надіслати копії тих протоколів слідчих дій (оглядів, допитів та ін.) або виписки з них, де мова йде про ці обставини.

У виняткових випадках, коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитися по фотознімках і інших копіях об'єкта, його описах та інших матеріалах, залученим до справи. Про проведення експертизи по таких матеріалах має бути зазначено в постанові про її призначення.

Дані, що вказують в описовій частині постанови, необхідні експерту для точного розуміння поставленого завдання і правильної оцінки результатів дослідження. Більше того, знання експертом основних обставин справи дозволяє йому реалізувати при проведенні експертизи своє право на ініціативу, тобто встановлювати обставини, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання .

В описовій частині наводяться вихідні дані по розслідуваній кримінальній справі. Вихідні дані включають інформацію, необхідну для вирішення питань, що відносяться до предмета експертизи. Це джерела відомостей про властивості об'єктів експертного дослідження або події, що відбулись. Так, по справах про дорожньо-транспортні події в постанові вказують параметри дорожньої обстановки, швидкість транспортних засобів і інші відомості, що використовуються експертом для вирішення поставлених питань.

Якщо призначається повторна або додаткова експертиза, то в описовій частині вказують, коли, де і ким була проведена попередня експертиза і її висновки. Якщо були проведені кілька додаткових, повторних експертиз, то згадуються всі висновки. У постанові обов'язково наводяться мотиви, що викликали необхідність проведення додаткової або повторної експертизи. Необхідно вказувати, у чому конкретно вважається неясність, неповнота дослідження або в чому вбачається необґрунтованість

висновку первинної експертизи, які обставини викликали сумнів у його правильності.

Описова частина завершується посиланням на фактичні і процесуальні підстави призначення експертизи. Це може бути сформульовано таким чином: „Беручи до уваги, що для вирішення питань, що виникли у справі, необхідні спеціальні знання, та керуючись ст. ст. 101 КПК України, УХВАЛИВ ... ».

Якщо проведення експертизи поручається експертам судово-експертної установи, відомчої служби, то додатково робиться посилання на ст.198 КПК України, а у випадках обов'язкового призначення експертизи – на ст. 76 КПК України.

Резолютивна частина постанови умовно складається із трьох розділів.

У першому розділі вказується:

- найменування роду, виду експертизи, виходячи з тих спеціальних знань, які необхідні для її проведення. Нерідко слідчий утрудняється в правильному визначенні виду експертизи. У цьому випадку припустимо йменувати експертизу назвою того класу судових експертиз, у який вона входить. Наприклад, назвати експертизу криміналістичною, інженерно-технічною, матеріалознавчою, товарознавчою і т. ін.;

- процесуальний вид експертизи: повторна, додаткова, комісійна, комплексна (первинна й одноособова експертизи звичайно не вказуються);
- прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи, посада експерта (експертів), якщо експертиза проводиться поза експертною установою. При призначенні експертизи в державну експертну установу вказується, що її проведення доручається експертам відповідної установи. Для дотримання прав обвинувачуваного на відвід експерта після ознайомлення з постановою про призначення експертизи (п.1 ч. 2 ст. 197 КПК України) слідчий вправі доручити проведення експертизи конкретному співробітникові експертної установи, указавши його прізвище і посаду або пославшись на Реєстр атестованих судових експертів, у якому наведений список експертів співробітників експертної установи. Наприклад, „...проведення експертизи доручається співробітникам науково-дослідного інституту судових експертиз, включених до Реєстру атестованих експертів за 20... рік”. Якщо призначається додаткова експертиза, то вказується, доручається вона тому самому чи іншому експертові, а при призначенні повторної експертизи можна вказати, що її проведення доручається комісії

експертів. Вимоги слідчого обов'язкові для керівника експертної установи;

- коли експертиза призначається різним експертним установам, указується їх найменування і провідна установа;
- якщо експертиза призначається в експертну установу і приватному експерту, вказується найменування установи і прізвище експерта. Провідною призначається експертна установа;
- при необхідності відзначається, що експертиза або окремі дослідження повинні проводитися в присутності слідчого, обвинувачуваного, підозрюваної або інших осіб.

У другому розділі після вказівки виду експертизи і суб'єкта її проведення перераховуються питання, що вимагають вирішення.

Питання, які ставляться перед експертом, повинні ретельно редагуватися, бути визначеними, ясними, такими, що не носять правового характеру. Правильна і точна постановка питань перед експертом служить формуванню конкретного предмета експертизи.

При формулюванні питань слідчий може консультуватися із обізнаною особою, у тому числі з тою, яка буде залучена до проведення експертизи як експерт, а також використати методичні матеріали. У методичній і довідковій літературі з

судової експертизи наводяться переліки питань відносно різних видів і родів експертиз. Однак при цьому варто враховувати специфіку конкретної справи і уникати включення в постанову сторонніх питань, вирішення яких не диктується необхідністю розслідування.

У третьому розділі резолютивної частини постанови перераховуються всі об'єкти, надавані в розпорядження експерта: речові докази, зразки для проведення порівняльного дослідження, матеріали кримінальної справи, що містять відомості, які мають значення для дачі висновку, і ін.

Оскільки практично будь-яке дослідження вносить якісь зміни в досліджуваний об'єкт, то слідчий повинен дати дозвіл на видозміну, часткове або повне знищення об'єкта, інакше дослідження буде неможливим.

Не слід направляти на експертизу всі матеріали кримінальної справи. Це не засновано на законі, тим більше, якщо веде до фактичного зупинення провадження у справі на підставах, які не передбачені законом (ст. 206 КПК України).

Перераховуючи об'єкти, необхідно не тільки вказати їх найменування, але й упаковку (вид, номер пакета і т. ін.), у якій вони перебувають, написи, номер печатки і т. ін. Надалі це дозволить оцінити допустимість представлених об'єктів як речових доказів.

Якщо об'єкти дослідження не можуть бути направлені в експертну установу, то в постанові необхідно відзначити, де перебувають ці об'єкти і час, коли експерт може прибути на місце їх знаходження для проведення дослідження.

При призначенні експертизи приватному експертові він розписується в постанові про ознайомлення з обов'язками, правами і відповідальністю судового експерта.

До постанови про призначення повторної або додаткової експертиз обов'язково додаються висновки всіх попередніх експертиз або повідомлення про неможливість дачі висновку. Направляються додаткові матеріали, які виявилися в розпорядженні слідства після проведення попередніх досліджень.

Постанова засвідчується підписом слідчого. Постанова про призначення експертизи, об'єкти дослідження направляються в експертну установу із супровідним листом, підписаним керівником правоохоронного органу.

Експертиза вважається призначеною від дня винесення відповідної постанови.

2. Висновок судового експерта

Підсумком проведення експертного дослідження є висновок експерта, який закон відносить до числа самостійних судових доказів (ч. 2 ст. 65 КПК України).

Висновок експерта повинен розглядатися у двох аспектах. З одного боку, це письмовий документ, у якому описуються дослідницькі процедури, наводяться проміжні результати і обґрунтування кінцевих висновків. У висновку експерта логічно послідовно відображається весь хід і результати проведеного дослідження. З іншого боку, висновок експерта – це процесуальний документ, що повинен складатися відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Структура висновку експерта є досить важливим елементом, що характеризує його зміст. Таким чином, у висновку експерта, як доказі, варто розрізняти зміст, тобто умовивід, обґрунтований проведеними дослідженнями і професійною оцінкою експертом установлених фактів, і форму, тобто висновок як процесуальний акт.

Форма висновку експерта загалом регламентована ст. 200 КПК України. Експерт дає висновок у письмовій формі, він повинний містити докладний опис проведених досліджень і обґрунтовані відповіді на поставлені слідчим питання. Відсутність хоча б одного з названих елементів робить висновок непридатним (неприпустимим) як судовий доказ.

Необхідно відзначити ще один важливий аспект діяльності експерта по складанню висновку. Мова, якою викладається висновок, повинна бути, з одного боку, професійною (при викладі процесу дослідження), але з іншого боку – досить ясною для розуміння слідчим та іншими суб'єктами процесу, що не є фахівцями в тій або іншій галузі (при викладі остаточних висновків).

Практика і теорія судової експертизи виробили більш докладні вимоги до змісту висновку експерта, його структури, які закріплені у відомчих нормативних актах. Висновок експерта складається із трьох частин: „Вступу”, „Дослідження” і „Висновків”, а також може доповнюватися додатками. Відзначимо ті відомості, які, як правило, повинні міститися в кожній зі структурних частин висновку, а також загальні правила його складання експертом.

Вступ висновку експерта повинний містити інформацію про те, хто, з якою метою призначив експертизу, які об'єкти представлені, хто саме проводив дослідження, особи, які були присутніми при її проведенні, питання, що винесені на вирішення експерту. Для цього у вступній частині висновку вказуються:

1) Номер і найменування кримінальної справи, по якій призначена експертиза.

2) Номер експертизи відповідно до нумерації експертної установи.

3) Найменування експертизи відповідно до спеціальних знань, що використовувались при її проведенні.

4) Найменування експертизи відповідно до процесуальної класифікації, тобто чи є вона додатковою, повторною, комісійною або комплексною. Іноді ні наукове, ні процесуальне найменування експертизи не збігається з тим, що зазначено слідчим у постанові. Це пояснюється непоінформованістю слідчого в існуючій науковій класифікації експертиз або тим, що в процесі її проведення виникла необхідність залучення інших експертів, що перетворило експертизу в комплексну або комісійну.

5) Дата надходження постанови та матеріалів в експертну установу або приватному експерту і дата закінчення експертного дослідження.

6) Найменування підрозділу, відомчої служби, експертної установи і її підрозділу, куди надійшли матеріали на експертизу.

7) Юридична підстава проведення експертизи, тобто постанова про призначення експертизи. Вказується дата її складання, посада, прізвище, ініціали, звання особи, яка винесла постанову.

8) Перелік об'єктів, що надійшли на експертизу. Наводиться перелік речових доказів, порівняльних зразків, матеріалів кримінальної справи і інших об'єктів, способів їх доставки. Описуються вид і стан упаковки, наявні на ній написи, наявність підписів слідчого, понятих і їх прізвища, номери печаток. При проведенні судово-медичної експертизи живих осіб (потерпілого, обвинувачуваного і ін.) вказуються їх прізвище, ім'я, по батькові, вік, місце проживання, документ, що засвідчує особистість, а при проведенні експертизи за матеріалами справи – номер і найменування кримінальної справи, кількість томів, що надійшли, і аркушів справи.

9) Відомості про експерта: посада, прізвище, ім'я та по батькові, освіта, експертна спеціалізація, загальний стаж роботи, стаж роботи експертом, категорія, вчений ступінь і звання. Якщо експертизу проводять кілька обізнаних осіб, то наводяться відомості про всіх експертів. Коли експертизу проводить приватний експерт, то крім даних, передбачених чинним законодавством, обов'язково відзначаються номер, дата видачі й терміну дії свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта.

10) Питання, поставлені на вирішення експертизи. Питання відтворюються текстуально в тому формулюванні, в якому дані слідчим у постанові. Коли на вирішення експертизи поставлено кілька питань, то порядок

групування питань і їхня черговість можуть бути викладені експертом у тій послідовності, що відповідає найбільш доцільному порядку дослідження.

Якщо в ході проведення експертизи у відповідності до ст. 200 КПК України виявлено факти, важливі для справи, з приводу яких не були поставлені питання (наприклад, задане питання про наявність змін у документі, а експерт виявив первісний текст), то питання, вирішені з ініціативи експерта, викладаються після поставлених слідчим питань. У тому випадку, коли експерт вирішував тільки частину питань постанови, а інші вирішувались в інших експертних висновках, вказується номер і найменування цих експертиз, установа або підрозділи, де вони проводилися, і дата закінчення досліджень.

У зв'язку з відсутністю у слідчого спеціальних знань ним іноді при формулюванні питань допускаються помилки і неточності. Тому в експерта в цих випадках виникає потреба змінити або уточнити поставлені на вирішення експертизи питання. Якщо питання сформульовано неточно, його редакція не відповідає прийнятим у судовій експертизі і криміналістиці рекомендаціям, але мета завдання експерту зрозуміла, зміни не зачіпають завдань і обсягу досліджень, то зміна експертом словесного формулювання поставлених питань правомірна. Після перерахування всіх питань експерт пояснює, як він розуміє питання у відповідності зі

своєю компетенцією (спеціальними знаннями). Наприклад, „Питання постанови про тотожність представлених об'єктів розумілось експертом, виходячи зі своєї компетенції і методичних рекомендацій, таким чином: чи становили раніше єдине ціле представлені об'єкти?“.

Якщо зміст питання експертові незрозумілий, він повинен звернутися за його роз'ясненням до слідчого з відповідним клопотанням.

11) Вихідні дані для проведення досліджень: протоколи слідчих дій (оглядів, відтворення обстановки і обставин події, допитів і інших), інструкції з переліком посадових обов'язків певних осіб і ін. При проведенні авто- технічної експертизи обов'язково в постанові задаються дані, якими повинен керуватися експерт: швидкість руху транспортного засобу, пішохода; відстань видимості, момент небезпеки та ін.

У судово-медичних експертизах викладаються „Обставини справи“, які необхідні експерту для проведення експертизи і дачі відповіді: інформація і результати, отримані в ході проведення слідчих дій, зміст медичних документів і ін.

12) Відомості про клопотання експерта слідчому і результати їх розгляду. Клопотання стосуються:

- надання додаткових матеріалів для проведення експертизи;**

- дозволу про псування, знищення речових доказів;
- проведення слідчих дій за участю експерта.

У висновку вказуються дата направлення, причина і зміст клопотання експерта. Наводяться відомості про дату і зміст відповіді слідчого, кількість, вид додаткових об'єктів, зразки, інформація про нові дані в справі і т.п. Якщо відповідь на клопотання не надійшла протягом одного місяця, то проведення експертизи відновлюється, а у вступі відзначається, які питання не вирішувались повністю або вирішувались частково через відсутність необхідних матеріалів.

13) Відомості про осіб, які були присутні при проведенні експертизи: прізвище, ініціали, процесуальне становище.

14) При проведенні повторної експертизи наводяться відомості про всі попередні експертизи: прізвища, ініціали експертів, які їх проводили, найменування експертних установ або місце роботи приватних експертів, номери і дати проведення висновків, висновки експертів з питань, що поставлені на повторне вирішення, а також мотиви призначення повторної експертизи, указані в постанові про її призначення.

Коли проводиться додаткова експертиза, то вказується номер первинної (основної) експертизи, питання й отримані

результати досліджень, мотиви призначення додаткової експертизи.

15) У випадку проведення комісійної або комплексної експертиз, крім відомостей про експертів, указується, хто з них є провідним експертом. У комплексній експертизі відзначається, які об'єкти вивчав або які методи застосовував кожний з експертів, що беруть участь у дослідженні.

16) Завершує першу частину висновку підпис експерта (експертів) про попередження про кримінальну відповідальність згідно зі ст. 386 КК України за дачу свідомо неправдивого висновку.

Дослідна частина висновку експерта включає опис процесу і результатів досліджень, у ній дається наукове пояснення встановлених фактів. Опис треба проводити таким чином, щоб була зрозуміла сутність досліджень, здійснені експертом операції і дії. Структура дослідної частини висновку відповідає в основному послідовності процесу експертного дослідження.

Як правило, вона починається з опису зовнішнього вигляду об'єктів, що надійшли на експертизу. Подальший опис досліджень здійснюється залежно від розв'язуваних завдань (ідентифікаційних, діагностичних) і обраної схеми або методики дослідження. Вирішення ідентифікаційних завдань проводиться стадіями: роздільне дослідження,

порівняльне дослідження, експертний експеримент, синтезуюча (оцінна) частина.

Можливий більш детальний розподіл стадій: роздільне дослідження загальних ознак об'єктів, порівняльне дослідження загальних ознак об'єктів, синтез результатів порівняльного дослідження загальних ознак; роздільне дослідження окремих ознак об'єктів, порівняльне дослідження окремих ознак об'єктів, синтез результатів порівняльного дослідження окремих ознак об'єктів. При проведенні ідентифікаційних досліджень великої кількості об'єктів досліджувані ознаки зводяться в таблицю. Цим досягається лаконізм викладу і наочність зіставлення досліджуваних ознак.

Відзначимо деякі загальні особливості оформлення дослідницької частини висновку.

Якщо в процесі експертизи проводяться різнопланові дослідження, то у висновку виділяються окремі розділи, що відповідають видам проведених досліджень. Наприклад: „Зовнішній огляд”, „Трасологічне дослідження”, „Дослідження мінеральної частини” і т.д. При проведенні комплексної експертизи окремі види досліджень проводять експерти різних спеціальностей. У зв'язку з цим дослідна частина висновку також ділиться на розділи. Вони підписуються тими експертами, які проводили даний вид

дослідження і формулювали проміжні висновки. Тим самим забезпечується персональна відповідальність експертів тільки за особисто проведені дослідження. Можливий інший розподіл дослідної частини. У тих випадках, коли питання постанови не пов'язані між собою, дослідна частина може бути поділена на розділи, у яких описуються дослідження, спрямовані на вирішення окремих питань постанови. Наприклад: „Дослідження з питання №1”, „Дослідження з питання №2” і т. д.

Структура дослідної частини судово-медичної експертизи визначається видом проведеної експертизи (експертиза трупа, живих осіб, речових доказів, за матеріалами кримінальної справи), а необхідний обсяг відомостей, що наводить у висновку експерт, визначається відомчими нормативними актами.

У ході опису досліджень експертом даються посилання на ілюстрації, додатки до висновку, довідково-методичні матеріали і літературні джерела, дані слідчих дій із вказівкою аркушів кримінальної справи та ін. У деяких видах експертиз (бухгалтерських, будівельно-технічних, пожежно-технічних і ін.) даються посилання на довідково-нормативні документи (постанови, інструкції, накази й ін.), якими керувався експерт при вирішенні поставлених питань.

Питання про те, з якою мірою деталізації належить викладати дослідження, проведене експертом, вирішується в кожному конкретному випадку окремо. Застосовувані методи можуть бути лише перераховані, якщо вони широко відомі й апробовані експертною практикою. При цьому посилання на метод супроводжується вказівкою режиму і параметрів застосованого методу, приладу.

Якщо метод (методика) недостатньо відома, вказується довідкова література, матеріали, що фіксують апробацію і впровадження даного методу (методики). У тих випадках, коли метод не пройшов апробації, є новим, він повинен бути докладно викладений у висновку в такому обсязі й з таким ступенем деталізації, щоб при необхідності його могли оцінити фахівці. Крім опису сутності застосованого методу (методики), експертові іноді доводиться обґрунтовувати його вибір. Обґрунтування може бути обумовлено існуючими методичними рекомендаціями, особистим досвідом експерта або поставленим завданням.

Визначальним при виборі методу (методики) і форми його викладу є розуміння необхідності оцінки вірогідності висновку експерта всіма учасниками процесу.

У висновку наводяться всі отримані проміжні і кінцеві результати досліджень, описуються властивості та ознаки досліджуваних об'єктів.

У більшості експертних висновків завершальним розділом дослідної частини є „Синтезуюча частина”, у якій всі виявлені ознаки об'єктів, отримані проміжні результати аналізуються з метою обґрунтування кінцевих висновків. Дається сумарна експертна оцінка встановлених ознак, наукове пояснення встановленим фактам, що обґрунтовує остаточні висновки.

Так, при ідентифікаційних дослідженнях синтезуюча частина включає підсумкову оцінку співпадаючих ознак порівнюваних об'єктів і ознак, що розрізняються. Якщо розходження визнаються неістотними, тобто є результатом неоднакових умов відображення властивостей об'єкта, то вони не враховуються при вирішенні питання про тотожність. Так відбувається, наприклад, ідентифікація виконавця рукописного тексту при наявності розходжень, викликаних використанням неоднакових пишучих приладів. Істотні розходження, обумовлені властивостями шуканого та перевірюваного об'єктів, є підставою для категоричного негативного висновку про тотожність. Якщо співпадаючі ознаки є стійкими, істотними і утворюють індивідуальну неповторну сукупність, то питання про тотожність вирішується позитивно.

При проведенні комплексної експертизи в узагальненні й оцінці результатів всіх проведених досліджень беруть участь тільки ті експерти, які компетентні в предметі

експертизи та формулюють кінцеві висновки. Вузькі фахівці (фахівці з методу) обмежуються формулюванням тільки проміжних висновків, які ними підписуються.

Якщо в результаті проведення повторної судової експертизи експерт дійде інших, ніж у первинній експертизі, висновків, необхідно вказати причини розбіжностей висновків повторної експертизи з результатами первинної експертизи. Треба, однак, мати на увазі, що судові експерти не вправі оцінювати висновки один одного, тому що це – прерогатива слідчого і суду. Однак експерт може прокоментувати використану в первинній експертизі методику з погляду її наукової переконливості і коректності застосування при дослідженні даних об'єктів, а також дати іншу корисну для слідчого інформацію.

У тих ситуаціях, коли вирішення поставлених перед експертом питань неможливе, повинна приводитися повна і всебічна аргументація причин відмови від вирішення питань. Причому нерідко роз'яснення причин, що перешкоджають вирішенню експертних завдань, вимагає більшої деталізації, ніж при дачі змістовного висновку.

У будь-якій експертизі дослідна частина висновку повинна містити загальну оцінку проведеного дослідження та обґрунтування висновків, яких дійшов експерт.

Висновки експерта являють собою останню, самостійну частину висновку і викладаються у вигляді відповідей на поставлені перед експертом або вирішені ним за власною ініціативою питання. Остаточні висновки є кінцевою метою дослідження, вивідним знанням. Саме вони визначають доказове значення висновку експерта в справі, виступають у ролі фактичних даних (ч.1 ст. 65 КПК України). Наявність висновків у цьому виді доказів – одна з істотних ознак, що дозволяє відрізнити висновок експерта від інших доказів, отриманих за участю обізнаних осіб.

У логічному аспекті остаточний висновок – це констатація виявлених у процесі дослідження фактів або умовивід експерта, зроблений за результатами проведених досліджень на основі виявлених або представлених йому даних про досліджуваний об'єкт і загальних наукових положень відповідної галузі знань. Остаточні висновки повинні логічно впливати із проведеного дослідження. Остаточний висновок відноситься до опосередкованого знання, тому що припускає опосередковану обробку отриманих емпіричних даних, у результаті якої нове знання виходить логічно.

На кожне з поставлених питань повинна бути дана відповідь або зазначено, з яких причин неможливо його вирішити.

Додатки до висновку є його складовою частиною, істотним доповненням до тексту основного змісту. Ілюстративний матеріал, доданий до висновку експерта, представляється в наочно-образній (замальовки, почерку, фотознімки, фрагменти спектрограм і ін.) або графоаналітичній формі (креслення, схеми, графіки, профілограми і т. ін.).

Ілюстративний матеріал використовується для пояснення і підтвердження словесного викладу висновку.

Фотознімки, додані до висновку, носять дослідницький та фіксуючий характер і призначені:

а) для фіксації і дачі об'єктивного уявлення про загальний вигляд об'єктів, що надійшли на дослідження;

б) для ілюстрації ходу й результатів проведеного експертного дослідження (наприклад, фіксація ознак, здатних індивідуалізувати об'єкт і тим самим скоротити словесний опис у дослідницькій частині висновку);

в) для полегшення роботи експерта в процесі дослідження, розширення можливостей людського зору (наприклад, виявлення залитого чорнилом запису при фотозйомці документа в інфрачервоних променях; мікрорельєфу поверхні, отриманого при збільшенні до 1000х на оптичному мікроскопі або до 10000х – на електронному мікроскопі).

Таким чином, призначення фотознімків у висновку подвійне: фіксація загального вигляду об'єкта і виділення досліджуваних експертом ознак. В останньому випадку фотографія стає методом дослідження і фіксації отриманих результатів, зіставлення порівнюваних об'єктів. Наприклад, спільна фотографія бічної поверхні кулі з місця події й експериментальної кулі, стріляної з перевіреної рушниці, на якій зображене відбиття слідів – відображень мікрорельєфу каналу ствола.

Результати дослідження, проведені за допомогою фізичних, хімічних та інших інструментальних методів дослідження, подають у вигляді графіків, таблиць, спектрограм, сигналограм і т. п. У вигляді схем, креслень подають зображення досліджених деталей, виробів, ситуацій. Найбільш часто цей вид ілюстрацій використовуються при проведенні автотехнічної експертизи. Схеми дорожньо-транспортної події, додані до висновку, набувають значення функціональних, відображаючи поетапно розвиток ДТП у просторі і в часі.

Ілюстративний матеріал так само, як і висновок, підписується експертом і є органічною частиною висновку.

3. Повідомлення про неможливість надання висновку

Процесуальним наслідком призначення експертизи не завжди є проведення експертного дослідження, що завершується дачею висновку. По-перше, питання, які містяться в постанові про призначення експертизи, можуть виявитися з якихось причин невирішеними. По-друге, при наявності певних підстав матеріал може бути повернутий слідчому без проведення дослідження. У кожному із цих випадків результат оформляється по-різному і має різне правове значення.

Матеріали, що надійшли для проведення експертизи, при наявності певних підстав можуть бути повернуті особі, органу, що призначили експертизу, без проведення експертного дослідження як керівником експертної установи, так і експертом.

Лист керівника експертної установи про повернення матеріалів без виконання.

Керівник експертної установи направляє письмове повідомлення відразу після надходження матеріалів в експертну установу і до організації проведення експертизи. Цей лист є адміністративним документом. Підставою направлення такого листа є очевидна неможливість вирішення питань, винесених на вирішення експерта, яка впливає після ознайомлення з постановою. Керівником експертної установи на адресу слідчого

направляється лист із вказівкою причин неможливості проведення експертизи. Вважається, що експертиза у цьому випадку не відбулася. Якщо після усунення недоліків ці ж матеріали направляються в ту саму або іншу експертну установу знову, то новопризначена експертиза буде первинною.

Матеріали без виконання повертаються слідчому з наступних причин:

По-перше, експертиза призначена в експертну установу, в якій проведення даного виду експертиз не передбачено. Наприклад, замість судово-медичного бюро одяг підозрюваного з метою визначення групи крові, плями якої є на її поверхні, надходить у Науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України, де такі дослідження не передбачені.

По-друге, при призначенні експертизи допущені грубі процесуальні порушення, що роблять неможливим її проведення. Зміст постанови і процедура призначення експертизи визначені ч. 2 ст. 196 КПК України, і якщо вимоги Кримінально-процесуального кодексу порушені, постанова втрачає свій обов'язковий характер для посадових осіб. Проведення експертизи в цьому випадку втрачає смисл, оскільки докази, отримані з порушенням закону, визнаються такими, що не мають юридичної сили і не можуть бути покладені в основу доказування в справі.

Такими порушеннями є, наприклад, відсутність у постанові питань, що ставляться на вирішення експерта, або переліку об'єктів, призначення експертизи до порушення кримінальної справи, призначення повторної або додаткової експертизи на підставах, не передбачених частинами 5, 6 ст. 75, ст. 203 КПК України, і ін.

У випадку відсутності, недостачі або невідповідності матеріалів, що надійшли на експертизу, їх переліку в постанові, супровідних документах керівник експертної установи повідомляє про це слідчого, який призначив експертизу. Якщо причин, що перешкоджають проведенню експертизи, не усунуті протягом одного місяця, то матеріали повертаються без виконання.

По-третє, причиною повернення матеріалів може бути ситуація, при якій у судово-експертній установі, в яку надійшов матеріал, у цей момент відсутня фактична можливість проведення експертизи. Наприклад, установа не має у своєму розпорядженні відповідних фахівців або відсутнє необхідне для дослідження інструментальне обладнання та ін.

Повідомлення про неможливість дачі висновку, що направляється експертом до проведення досліджень.

Повідомлення про неможливість дачі висновку складається експертом до або після початку проведення експертного дослідження при наявності підстав, зазначених у процесуальному

законі (ст. 77 КПК України), а також інших причин. Вказане повідомлення є процесуальним документом.

Письмове повідомлення до початку досліджень складається експертом тоді, коли неможливість вирішення поставленого питання (питань) очевидна експерту відразу або після візуального огляду об'єктів, що надійшли. Це відбувається в наступних випадках.

Питання, сформульовані в постанові, не вимагають для свого вирішення спеціальних знань, а можуть бути вирішені слідчим на базі життєвого досвіду або загальновідомих знань. Наприклад, питання „Чи є толуол вибуховою речовиною?», «Чи порушив правила дорожнього руху пішохід, перейшовши дорогу на червоне світло світлофора?» не вимагають для свого вирішення спеціальних знань.

Винесені питання виходять за рамки спеціальних знань (компетенції) експерта. Наприклад, експерт-трасолог не вирішує питання про заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому представленим ножом. Це – компетенція судового медика.

Експерт може правомірно відмовитися від дослідження, якщо сучасний стан даного роду, виду судової експертизи не дозволяє вирішити поставлене питання. Тобто відсутня науково обґрунтована методика проведення дослідження об'єктів для вирішення певного завдання. Найчастіше це стосується питання щодо встановлення абсолютного часу (у роках, місяцях, днях,

годинах і т. ін.) події, що відбулась: створення документа, виконання підпису, руйнування деталі транспортного засобу, виготовлення зброї і т. д. Наприклад: «Як давно існувала тріщина в деталі рульового керування автомобіля?».

Причиною направлення повідомлення є наявність істотних недоліків у процесуальному оформленні матеріалів, представлених на експертизу. Ця підстава схожа з раніше вказаною для направлення листа керівником експертної установи про повернення матеріалів без виконання, однак відрізняється тим, що порушення з'ясовуються тоді, коли експерт безпосередньо знайомиться з об'єктами, що надійшли на дослідження. Наприклад, перелік речових доказів, що надійшли в експертну установу і знаходяться в опечатаній упаковці, відрізняється від об'єктів, вказаних у постанові про призначення експертизи.

Істотною причиною відмови від проведення експертизи є непридатність для дослідження об'єктів, що надійшли на експертизу. Непридатність об'єктів може бути обумовлена їх неправильним упакуванням, зберіганням, транспортуванням, що призвело до необоротних змін властивостей об'єктів, які перешкоджають вирішенню поставленого питання. Наприклад, у справі про незаконний обіг наркотичних засобів вологі рослинні об'єкти, що надійшли на експертне дослідження, були поміщені в поліетиленовий пакет, де повністю згнили, що призвело до повної втрати їх первісного стану і властивостей. В іншому

випадку, коли експертним шляхом необхідно було встановити наявність взаємних перехідних волокон з одягу обвинувачуваного в зґвалтуванні і потерпілої, зазначені предмети одягу були впаковані разом в одному пакеті. У даній ситуації можливе позитивне вирішення питання не буде мати доказового значення, оскільки поява сторонніх волокон-накладень може бути не пов'язана з подією злочину. Ще один приклад. На дактилоскопічну експертизу надійшов стакан, на якому необхідно було виявити сліди пальців рук. Однак стакан був загорнений у паперову упаковку, в якій вільно переміщався. Навіть якби сліди були на поверхні стакана, то внаслідок тертя вони були знищені.

Експерт вправі відмовитися від проведення досліджень, коли вихідні дані, необхідні для проведення досліджень, технічно неспроможні або науково необґрунтовані. Ця ситуація найбільш характерна при призначенні автотехнічних експертиз, коли за вихідні дані задається, наприклад, швидкість пересування пішохода, яка перевищує швидкість рекордсмена з бігу.

Нарешті, на практиці нерідка ситуація відмови від проведення експертизи у зв'язку з відсутністю необхідного для дослідження обладнання, технічних засобів. Наприклад, для ідентифікації вогнепальної зброї за слідами на кулях необхідно зробити експериментальні постріли з екземпляра перевірюваної зброї. Для одержання слідів каналу ствола, придатних для ототожнення, постріли треба зробити в спеціальне

пристосування для уловлювання куль. Якщо воно відсутнє, то проведення порівняльного дослідження неможливе.

Повідомлення про неможливість дачі висновку, що направляється експертом після проведення експертного дослідження.

Причини, що перешкоджають дачі висновку, можуть бути не завжди очевидні відразу при одержанні матеріалів експертизи. У деяких ситуаціях експерт дійде висновку про неможливість вирішення питання в процесі проведеного дослідження. Це характерно для наступних випадків.

Інформативність об'єкта мала, тобто кількість представленого матеріалу недостатня для дослідження або його якість така, що не дозволяє вирішити поставлене питання. Як правило, це відноситься до зразків порівняння. Наприклад, невелика кількість порівняльних зразків підпису, незначне число і вага зразків ґрунту і ін.

Ще одна причина відмови від дослідження – відсутність необхідних відомостей, без яких поставлене питання вирішити не можна. Наприклад, при розслідуванні злочинів, пов'язаних з техногенними аваріями на транспорті, виробництві, будівництві і ін., вирішити експертним шляхом питання про причину і відносний час руйнування якої-небудь деталі або агрегату можливо тільки при наявності в експерта відомостей про технологію їх виготовлення і експлуатаційні властивості, якими

вони повинні володіти. При розслідуванні дорожньо-транспортних подій технічна можливість запобігти наїзду визначається шляхом обчислень, у тому числі з урахуванням виду і стану дорожнього покриття. Відсутність такої інформації не дозволяє провести обчислення.

У розглянутих ситуаціях, якщо кількість представлених об'єктів або вихідні матеріали можна доповнити, експерт направляє слідчому відповідне клопотання. Лише після того, як клопотання не задоволене, направляється повідомлення про неможливість проведення експертизи.

Відмова від проведення дослідження правомірна, якщо при проведенні експертизи життя і здоров'я експерта піддаються реальній загрозі. Наприклад, при проведенні вибухотехнічної експертизи експерт має право відмовитися від вирішення питань про особливості конструкції саморобного вибухового пристрою, якщо його розбирання може призвести до вибуху.

Повідомлення експерта про неможливість дачі висновку складається із трьох частин: вступної, мотивувальної й заключної.

У вступі наводяться ті самі відомості, що у вступі висновку експерта. У мотивувальній частині викладаються хід, результати проведених досліджень, а також обґрунтовуються причини, через які поставлені питання не можуть бути вирішені. У заключній частині вказується на

неможливість дати відповідь по кожному питанню, поставленому перед експертом.

Необхідно відрізнити повідомлення про неможливість дачі висновку від висновку експерта, що завершується остаточним висновком про неможливість вирішення поставленого питання. Висновок експерта є результатом проведення повноцінного дослідження, за результатами якого експерт доходить певних умовиводів, хоча вони не несуть яку-небудь доказову інформацію. Навіть при формулюванні остаточних висновків про неможливість вирішення поставлених питань у висновку, що складається експертом після проведення дослідження, можна вважати, що експертиза проведена і закінчена з усіма наслідками, що впливають. Так, якщо слідчий не згодний з висновком експерта про неможливість вирішення поставленого питання, може бути призначена додаткова або повторна експертиза, проведений допит експерта. Експерт несе кримінальну відповідальність за свідомо помилковий висновок.

На відміну від висновку експерта в повідомленні не вирішені поставлені питання не тому, що результати дослідження не дозволили це зробити, а тому, що дослідження не проводилося взагалі або не було завершено через незалежні від експерта причини. Повідомлення про неможливість дачі висновку не є доказом, як висновок експерта. Проте повідомлення залишається в матеріалах кримінальної справи як відображення спроби одержати доказ.

Якщо з деяких питань постанови слідчого можуть бути дані відповіді, а інші питання вирішити неможливо з тих же причин, з яких виноситься повідомлення, то складається один документ – висновок експерта. У ньому даються змістовні висновки, у яких встановлюються фактичні дані, що мають значення для справи, а у вступі вказуються причини, через які частина питань не вирішувалась.